

CUMHURİYET'E GİDEN YOL

Yrd. Doç. Dr. Yaşar SEMİZ (*)

Bizde Batı'daki anlamıyla Cumhuriyetin ilk izleri Osmanlı Devleti'nin batılılaşmaya büyük önem verdiği 3. Selim dönemindeki meşveret müesseselerinde görülebilir.

Bu dönemde mutlak egemenlik hakkına sahip padişah, yetkilerinin bir kısmını kendi iradesiyle kısıtlamayı kabul ediyor (1). Yetkilerin bir kısmının meşveret meclislerine devredilmesi Cumhuriyet için önemli bir adımdır. Çünkü hareket nadir bir şekilde kuvvetler ayrılığı ilkesini dile getiren zihniyet değişikliğidir. 2. Mahmut'un Ayanları ile imzalamak zorunda kaldığı Sened-i İttifak ise mutlak iradeyi sınırlamak isteyen vesika olması dolayısıyla önemli bir adımdır. Ancak Alemdar Mustafa Paşa'nın yaklaşık dört ay süren iktidarından sonra hükümsüz bir vesika haline gelerek unutulmuştur (2). Bunların dışında Osmanlı Devletinde Cumhuriyet'le ilgili fikirlerin gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunan M. Reşit Paşa ve onun yakın fikir arkadaşlarından Sadık Rifat Paşa olmuştur. S. Rifat Paşa insan hürriyeti konusunda Avrupa'da hakîm olan rasyonel devleti savunur. Batı'daki devletin üç esas - **tebaanın refahını temin, hazine-de bolluk, askeri kuvvet** - üzerinde kurulduğunu belirtir. Keyfi idareye nihayet verilmesini ister. Muntazam bir devlette kanun ve nizamların toplumun faydasına göre düzenlenip şahsi faydaya bakılmayacağını ifade eder (3). Özetle Paşa reform meselesini şunu ya da bunu düzeltmek şeklinde değil, bir sistemin onun tersi olan bir başka sisteme geçiş demek olduğunu ilk kavrayan kişiler arasında yer alır (4). Layihalarıyla Osman-

(*) S. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Başkanı.

(1) Ahmet Mumcu, "Osmanlı Devletinde Meşveret Yönetimi Demokratik bir Gelişme Sağlayabilir miydi" adlı tebliğin tartışması, **Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı**, 6 - 8 Kasım 1985, H. Ü. Ed. Fak. yayını, s. 3 - 7.

(2) Aynı eserde, Rifat Önsoy, "Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri" adlı makalesi, s. 24 - 29.

(3) Sadık Rifat Paşa, "Avrupa Ahvâline Dair Risale" yayına haz. Bir heyet, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi C. I. (1839 - 1865)**, İstanbul 1974, s. 25 - 50.

(4) Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 1973, s. 179.

lı Devleti'nin mutlakiyet yönetimi yerine Avrupa'daki gibi Cumhuriyet sisteminin uygulanmasını açıkça teklif eder.

M. Reşit Paşa ise Fransız İhtilalinden sonra Batı'da yavaş yavaş benimsenen can, mal ve namusun muhafazası esaslarını iktidarı döneminde kanunlarla değişmez prensipler olarak ilan etti (5). Ona göre devletin esas fonksiyonu halkın refah ve emniyetini sağlamaktır. Halkı idareye iştirak ettirmek için 1840'ta teşkil edilen vilayet meclislerine halk arasından iki dereceli seçimle seçilmiş üyelerin katılmasını sağladı (6).

Gidişat 1856 İslahat Fermanı ile pekiştirildi. Ancak M. Reşit Paşa'nın cumhuriyetçi fikirlerini sezenler onu padişaha şikayet ederek çeşitli defalar görevden uzaklaştırılmasını sağladılar. Şikayetçilerden biri olan Serasker Sait Paşa "**M. Reşit cumhuriyeti ilan edecek, saltanatınız elden gidiyor, daha ne duruyorsunuz?**" diye padişahı uyarılmıştı (7). Nitekim padişah ilk fırsatta M. Reşit Paşa'nın Tophane amiri ile olan tartışmasını bahane ederek - **aslında devlet işlerini yeniden denetimi altına almak istemesinden** - onu sadrazamlıktan azı etti (8).

Yeni Osmanlılar dönemi; halk hakimiyeti, hürriyet ve insan hakları konusunda daha rahat açıklamaların yapılabildiği bir devredir. Bu dönemde Namık Kemal, Meclis-i Şura-ı Ümmet (bir nevi parlamento) savunuculuğunu yapıyordu. "**Her ümmet'de hakkı hakimiyet umumundur.**" (9) diyerek Cumhuriyet'in her türlü idareye üstünlüğünü kabul ediyordu. Bununla beraber "**Cumhuriyetin bizi batıracağı da başka mesele**" diyerek devletin bekası için Cumhuriyeti tehlikeli görüyordu.

Şinasi ise M. Reşit Paşa'nın fikirlerine önemli ölçüde katılıyor ve ona "**Ahali-ı fazlın reisi cumhuru**" olarak hitap diyordu (10). Gelişmeler sonucunda Yeni Osmanlılar tarafından Meşrutiyet'i ilan vaadi ile 2. Abdülhamit'ten önce tahta getirilen 5. Murat cumhuriyeti telafuz etmemekle beraber yeni rejime ilişkin konuşmalarında halkın iradesinden söz ediyordu (11). Bu sebeple Mithat Paşa seçimle gelen parlamento ve bakanların sorumluluğunu yerine getirecek anayasa taslağı üzerinde çalışırken

(5) Stanford Shaw - Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, Çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul 1983, s. 91 - 92.

(6) Halil İnalçık, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Gelişmes Safhaları" **Türk Kültürü**, Sayı 25, Kasım 1964, s. 11.

(7) Firuzan Husrev Tokin, "Türkiye'de Cumhuriyet Düşüncesinin Tarihçesi" **Akşam**, 29 Ekim 1971.

(8) Shaw, s. 94.

(9) İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar" **Tanzimat**, İstanbul 1939, s. 844 - 857.

(10) Tokin, A.g.m.

(11) Shaw, s. 207.

Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ve Hüseyin Avni Paşa, 5. Murat'tan o an için bu fikrinden vazgeçmesini istiyorlardı (12).

Bütün bunlara rağmen 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876) de resmen ilan edilen anayasa (13) cumhuriyet'e giden yolda önemli bir adım olmakla birlikte daha çok siyasi faydaları beraberinde getiriyordu. Güçler ayrılığı ilkesi gerçek olmaktan çok biçimseldi. Müesseselerdeki değişiklikler köklü olmaktan çok şekliydi. Egemenliğin millete aidiyetinden ise hiç söz edilmiyordu. Çünkü idarecilerde böyle bir anayasayı ilandan ziyade yabancı güçlerin reform yaptırmak maskesi altında Osmanlı'nın iç işlerine karışmayacaklarının beklentisi vardı. Amacın gerçekleşmemesi anayasanın erken tadilinde önemli rol oynadı.

Yeniden meşrutiyeti ilan gayretleri devam ederken 1906'da Mustafa Kemal (Atatürk) Selanik'te Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin şubesini kurmak üzere düzenlediği gizli toplantıda "**Milli İrade**" ve "**Milli Hakimiyet**" ile ilgili fikirlerini şöyle açıklıyordu. "**Kahhar bir istibdad'a karşı ancak ihtilâl ile cevap vermek ve köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, milleti hakim kılmak, hülasa vatani kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum.**" (14). Onun gençlik yıllarındaki bu fikirlerini Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan Milli Mücadele yıllarında daha rahatlıkla izlenebilir. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan üç gün sonra Sadrazamlık makamına çektiği telgrafta "**Millet bugün tek vucüt olup milli hakimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef edinerek işbaşındaki hükümete bağlıdır.**" (15) diyerek ilk defa olarak "**milli hakimiyet**" teorisini resmi bir evrakta milletine hedef olarak gösteriyordu. Amasya Tamiminde de (21-22 Haziran 1919) "**Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.**" sözleriyle milli hakimiyet esasını milli bağımsızlığın gerekliliği içinde ilan etmiş oluyordu. A. Fuat Başgil bu konuya değinirken "**İstiklâl harbinin devamı müddetince memleketin manevi kuvveti ve mukavemetinin yegane kaynağı ve yeni Türk Devleti'nin temeli Türk Milletinin hayatiliğine ve ebediliğine olan imandır.**" (16) dedikten sonra bu imanın saklı olduğu yerin Amasya Tamimi olduğunu belirtir. Bu sebeptendir ki Amasya Tamiminin gizli bir maddesinde "**gerekirse yeni bir hükümet kurulacaktır**" hükmü yer alır.

Amasya'dan sonra Erzurum'da da milli hakimiyet ilkesi yer almıştır. Burada heyet, Milli Mücadele hareketinin temel prensibi olmak üzere

(12) A.g.e., s. 204.

(13) Suna Kılı, **Türk Anayasaları**, İstanbul 1982, s. 9 - 25.

(14) İnalçık, A.g.m.

(15) **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri 1911 - 1921 Tarihleri Arasına ait 106 Belge**, Ankara 1982, Belge 28.

(16) Ali Fuat Başgil, **Hukukun Ana Mesele Ve Müesseseleri**, İstanbul 1946, s. 41.

"**Milli İradeye müstenit bir şura tesisini ve kuvvetini milli irade'den alacak bir hükümet'in teşkilini**" istemişti. Bu teşkilatta "**Kuvayı Milliye'yi amil ve milli iradeyi hakim kılmak esastır**" prensibi kabul edilmiştir (17).

Mazhar Müfit Kansu ise Atatürk'ün daha Erzurum'da iken kendisine "**Muhakkak ki mevcut şekli hükümet bu memleketin refah, saadet ve terakkisine kafi gelmeyecektir. Başka bir hükümet şekli bulmak kanaatindeyim**" dedikten sonra "**... açıkça söyleyeyim şekli-i hükümet zamanı gelince Cumhuriyet olacaktır**" (18) dediğini ifade etmektedir.

Sivas Kongresi'nde (4 - 11 Eylül 1919) ise bütün memleketin birliği gayesiyle birlikte Erzurum Kongresi'ndeki Hakimiyet-i Milliye düşüncesi aynen kabul edilmişti. Kongreden sonra İngiliz Amiralî de'Robeck 17 Eylül 1919 da Lord Curzon'a gönderdiği raporda "**Alınan bütün haberlere göre Milli hareket Anadolu'da müstakil bir Cumhuriyet'e doğru gelişmektedir. Bu hareketi İstanbul'dan bilhassa Harbiye Nezareti desteklemektedir. Bu yeni milliyetçi parti bugünkü Damat Ferit Hükümetinden ziyade halk efkârini temsil etmektedir. Hükümetin kabul edeceği bir antlaşma barış ve huzur getirmeyecektir**" demektedir (19). Ama ne var ki Sivas Kongresi'ne katılanların bir kısmı tam bağımsızlık ve milli hakimiyet'in ne anlama geldiğini, de'Robeck kadar açık anlayamadıklarından olanları Meşrutî idare içinde değerlendiriyor ve ona göre hareket ediyorlardı. Buna rağmen milliyetçilerin Sivas Kongresi'ndeki kararlı davranışları İstanbul'u ürkütmeyi başarmış ve Damat Ferit Hükümeti'nin istifasını temin etmişti. Yeniden yapılan seçimlerden sonra İstanbul'da milli irade doğrultusunda son kez biraraya gelen vekiller 28 Ocak 1920 de kabul ettikleri "**Misak-ı Milli**"den sonra baskı altına alınmışlardı. Gelişmeler İstanbul'un işgali ile neticelendi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli genelgesiyle bütün memlekette yeni seçimler yapılmış ve 23 Nisan 1920 de ilk kez tam anlamıyla "**Milli Hakimiyet**"e dayanan meclis kurulmuştu. Bu kuruluş İstanbul iktidarının bittiği ve kararlarının uygulanmayacağına da açık bir ifadesidir. Nitekim olağanüstü yetkilere sahip meclis'in çıkardığı kararlar bunu göstermektedir. 6 Mayıs 1920 de 2 nolu kararname ile İstanbul'la resmi haberleşmenin kesileceği, oradan gelen her türlü resmi evrakın iade edileceği, evrakı kabul edenin vatan haini olacağı ifade edilirken, 24. Mayıs 1920 de 17 nolu kararlar İstanbul'daki hukuka aykırı hükümetin

(17) Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadele'de Erzurum**, Ankara 1946, s. 121. Karşılaştır, Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul 1988, s. 100 - 101.

(18) Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I, Ankara 1986, s. 72 - 73.

(19) Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, Basım yeri Kent yay. 1981, s. 124.

(20) Misak-ı Milli İçin bak. Karabekir, s. 426 - 427.; "Beynelmilel Bakımdan Cumhuriyetimiz" **Yeni Türk Mecmuası**, Cilt I, No. 11; Teşrinievvel 1933, s. 890.

yapacağı her türlü terfi ve diğer işlemlerin yok sayılmasını karara bağlamaktaydı (21).

Meclisin açılışından bir gün sonra Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada **"Milli Hakimiyet"**i şu şekilde ifade ediyor. **"İslamiyetin temel ilkelerine başvurup yüksek meclisimizde toplanmış bulunan ve bütün müslüman halkın birleşmiş oylarıyla uygun görülen milli irade vatanın mukadderatına bilfiil el koyduğu için artık onun fevkinde bir kuvvet mevcut değildir"** (22). Bu fikir oy çokluğu ile kabul edilerek hukuki yönden milli egemenlik tesis edilmiş oldu. Yabancı hükümetlere Millet Meclisi'nin bir icra heyetinin memleket isaresini ele aldığı bildirildi (23). Mecliste konunun tartışılması devam ederken bir millet vekili **"Mustafa Kemal Paşa Reiscumhur olacak diye Anadolu'da hakikaten fena propogandalar vardır"** dedi (24). Zaten Mustafa Kemal Paşa da tesis edilen yeni sistem için Nutuk'ta **"Böyle bir hükümet, milli hakimiyet esasına dayanan halk hükümetidir, Cumhuriyet'tir"** (25) diyordu. Yani Cumhuriyet 23 Nisan 1920 de ilan edilmiş fakat ismin konulması bir süre gecikmiştir. Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1920 de Meclis başkanı seçildikten sonra yaptığı konuşmasında **"Gerek hayat-ı askeriye ve gerekse hayat-ı siyasiyemin bütün edvar ve safahatını işgal eden mücadelatımda daima dusturu hareketim iradeyi milliyeyi istirad ederek milletimin ve vatanımın gayelerini yürütmektir"** (26) dedikten sonra o an için Padişah ve Halife hakkındaki görüşlerini de **"... inşallah cihan padişahı olan efendimiz hazretlerinin sağlık ve sıhhatleri her türlü düşman baskılarından kurtulmuş olsun... Halife ve Padişahımızı milleti ve memleketi kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik etmesin"** (27) şeklinde açıklamıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki Mustafa Kemal Paşa her şeye rağmen Milli Mücadelenin geleceği için İstanbul'un ve bilhassa Padişah ve Halifenin aleyhinde vaktinden önce konuşmaktan titizlikle kaçınmıştır. Padişah ve Halifelik makamının ne olacağı şeklindeki sorulara **"... Padişah ve Halife Efendimiz her türlü baskı ve tehditten kurtulduktan sonra yüksek meclisimizin kanunlarına uygun olarak yerini alır"** şeklinde cevap veriyordu (28).

Böylece ilk anda Hilafet ve Saltanatı kaldırmamakla birlikte gelece-

(21) **Düstur**, C. I. tertip 3.

(22) **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, s. 20 - 32.

(23) Gottahart Jaschke "Türkiye Cumhuriyetinin İlanı, Atatürk Devriminin Başlangıcı" Çev. Nîmet Aslan, **Makaleler**, Ankara 1978, s. 49.

(24) **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi'**nden nakleden Jaschke A.g.m. s. 48 - 52.

(25) Atatürk, **Nutuk**, C. 2, İstanbul 1973, s. 438.

(26) Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C. I. Ankara 1961, s. 61.

(27) **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi** C. I., Devre I., s. 39 ve s. 61.

(28) A.g.e., s. 31.

ğinin kanunlarla tespit edileceğini belirterek 1876 Kanun-i Esasının padişahlığa tanımış olduğu üstünlüğü reddetmiş ve milletin egemen olduğu T.B.B.M.'nin üstünde bir güç kabul etmemiştir. Milli Egemenliğe rağmen Saltanat'ın mevcudiyeti tezati ise işin başında gereksiz bölünmelere sebebiyet vermemek içindir. Çünkü Meclisteki bazı gruplar Ankara'daki durumu şartlı kabul etmektedir. Bu durum T.B.B.M.'nin şekli ve mahiyetine dair mevadid-i kanuniye başlıklı kanunun 18 Ağustos 1920 de görüşülürken açıkça ortaya çıktı. Bir grup milletvekili **"Halife ve Padişah vardır ve var olacaktır. O mevcut olunca bu günkü vaziyet, şekil (ve) selahiyet muvakkattır. Makam-ı Hilafet, Saltanat'ın icra faaliyetini temin edinceye kadar Ankara'da toplanmış olan bir takım insanlar, muvakkat tabiriyle çalışacaklardır"** (29) derken karşı görüşler **"Saltanat millete intikal etmiştir. Saltanat kalmamıştır. Hilafet'de Saltanat demektir. Binaenaleyh onun da hikmeti mevcudiyeti yoktur"** (30) diyorlardı. Bu durumda Saltanat'ı kaldırmaya çalışmak **"Milli Mücadele'yi"** açıkça baltalamak olurdu. Bunun için Cumhuriyet kelimesinin telaffuzu bir sır gibi muhafaza edildi. İlk anayasa'nın birinci maddesine **"Hakimiyet bilâ kayd-u şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatına bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstennittir"** ilkesi kondu. Yani Cumhuriyet'in tanımı yapıldı, ama kendisi telafuz edilmedi.

Telaffuzun rahatça yapılabilmesi için önce Saltanat'ın gücünün zayıflatılması ve uygun zaman geldiğinde de kaldırılması gerekiyordu. Saltanat'ın zayıflatılması konusunda önemli bir fırsat Sakarya Zaferi'nden önce ortaya çıktı. Mustafa Kemal Paşa Başkomutanlık rutbesinin kendisine verilmesi halinde Sakarya Savaşı'nın bütün sorumluluğunu üzerine almayı kabul ediyordu. Meclis ise Başkumandan vekilliğinde direniyordu. Çünkü Başkumandanlığın Emir-ul Mümin olan Padişah'a ait olduğu kabul ediliyordu. Bu ünvanın Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi halinde gelecekte gücünü kaybetmiş olan Saltanat'ın kaldırılacağı endişesini taşıyorlardı (31). Ünvanını istediği şartlarda almayı başaran Mustafa Kemal Paşa Sakarya Zaferi'ni kazandıktan sonra daha da güçlendi. Mecliste kendisini destekleyenlerin sayısı da oldukça artmıştı. 1 Aralık 1921 de bu gücünü de kullanarak Meclis'te yaptığı konuşmasında **"... Ahvali hazırda esbab-ı saire bilmiyorum. Yalnız bildiğim ve bilinmesi ilan edilmesi lazım gelen hakikat varsa (o da) milletimizin hiç kimsenin muvaffakiyetine lüzum görmeden ve muvaffakat etmelere karşı isyan ederek Hakimiyet-i Milliyesini almış ve öylece istinat etmekle bulmuştur. Eğer layihadaki bu**

(29) Nutuk, s. 564 - 65.

(30) A.g.e., s. 565.

(31) Enver Ziya Karal, "Halifeliğin Kaldırılması" Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yıl Semineri, Ankara 1980. s. 91 - 97.

ifade herhangi bir uslubu nazikaneye riayetden mmbai ise büyük bir hakikati tahrif etmiş olmak itibariyle dahi tashihe muhtacdır. Millet hakimiyetini almıştır ve isyan ederek almıştır. Alınmış olan hakimiyet hiçbir sebep ve surette terk ve iade edilmez, tevdi edilmez. Bu hakimiyeti tekrar geri alabilmek için, almak için, istimal edilmiş olan vesaiti kullanmak lazımdır" (32) diyerek Cumhuriyet'e giden yolda Saltanat meselesine bir czm getirmenin gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim büyük zaferin hemen ardından mevcut siyasi ortamın vermiş olduğu rahatlıkla konu ele alınarak fonksiyonlarının önemli bir kısmını kaybetmiş olan Saltanat bir emri-vaki ile kaldırıldı (33). Aynı gün Saltanat'ın kaldırılması leyhinde bir konuşma yapan Rauf (Orbay) Bey "... T.B.B.M.'den başka hiç bir kuvvet bu milleti temsil edemez. Bunu kati şekilde böyle bilmek lzımdır" dedi (34). Fakat Hilafet'e dokunulmadı. Ama Mustafa Kemal Paşa Türk Halkının bilkaydu şart hakimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve katiyetle tekrar ediyordu. Hakimiyet hiç bir maana, hiç bir ekil ve hiç bir renkte ve delalette iştirak kabul etmez. nvanı Halife olsun, ne olursa olsun hiç kimse bu milletin mukadderatında mareke sahibi olamaz. Millet buna katiyen müsaade etmez. Bunu tekif edecek hiç bir milletvekili bulunmaz (35) diyordu. Adım adım Cumhuriyet'in ilanına gidiliyordu. Fakat isim hala konulmamıtı. 24 Temmuz 1923'te Lozan barışının imzalanmasından hemen sonra 13 Ağustos 1923'de ilk Meclis'in milletin kendi mukadderatına el koyduğunu ilan etti (36). Ancak Cumhuriyet'in ilanı için uygun ortamın oluşması geerkiyordu. Bu sebeple Atatürk "Idare-i devleti Cumhuriyetten bahsetmeksizin Hakimiyet-i Milliye esasatı dairesinde her an cumhuriyete yürüyen şekilde temerkuz ettirmeye alııyorduk" diyor (37). Acaba neden uygun zaman bekleniyordu. Atatürk bu konuda da "... Efendiler Saltanat devrinden cumhuriyet devrine geçebilmek için cümlenin malumu olduğu vechile bir intikal devresi yaadık... Devlet reisliğinden bahsetmeksizin onun vazifesini fiilen meclis reisliğine grdryorduk. Cnk derekp saltanatılar Padişahın içtimalı selahiyeti luzmunu ortaya atacaklardı" diyor (38).

Uygun zaman gecikmedi. Lozan barıından sonra doğan hükümet bunalımı Cumhuriyet'in ilanı için iyi bir fırsat teşkil etti. Atatürk "Ben mecliste hafi ve muhalif bir hizip kefettikten, meclisin mesaisinde hissiyatın hakimiyetini gördükten ve hükümet heyetinin intizamı mesaisinin her gün

(32) Söylev ve Demeđler, s. 196.

(33) Nutuk, s. 690 - 91.

(34) Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, C. 4, s. 49.

(35) Nutuk, s. 700.

(36) Söylev ve Demeđler, s. 304.

(37) Enver Ziya Karal, Atatürk'ten Düşünceler, Ankara 1966, s. 39.

(38) Nutuk, s. 838 - 39.

esassız bir takım sebeplerle intizamsızlığa duçar edilmekte olduğuna kanaat getirdikten sonra tatbiki için münasip zaman intizarında bulunduğum bir fikrin tatbiki anının geldiğini hükmetmişim” demektedir (39).

24 Ekim 1923'te Ali Fethi Bey Başkanlıktan ve uhdesinde bulunan İçişleri Bakanlığından istifa edince bu makamlar için çok zorlu bir mücadele başladı. Hükümetin istifası da 27 Ekim'de mecliste okundu. Çeşitli kulislere rağmen yeni hükümet bir türlü kurulamıyordu. Bu fırsattan yararlanan Atatürk 28 Ekim 1923 Pazar akşamı en güvendiği arkadaşlarını Çankaya Köşkünde yemeğe davet etti. Yemeğe İsmet, Kâzım, Kemalettin Sami ve Halit Paşalarla, Ali Fethi Bey'in yanı sıra o akşam tesadüfen Atatürk'ü ziyarete gelen Ruşen Eşref ile Tayyare Cemiyeti Reisi Rize Milletvekili Fuat Bey de katıldı. Ruşen Eşref'in naklettiğine göre yemekten sonra Atatürk **“Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz”** dedi. Karar sofradakiler tarafından memnurlukla karşılandı (40).

Ertesi gün Mecliste yapılan çetin müzakerelerden sonra akşam saat 8.30 da Cumhuriyet ilan olundu. Ardından Mustafa Kemal Paşa 158 oyla (oybirliğiyle) Cumhurbaşkanı seçildi.

---

(39) A.g.e., s. 798 - 99.

(40) Ruşen Eşref, “Cumhuriyet Nasıl İlan Olundu” **Muhit**, sene 2, Kanunievvel 1929, no. 14, s. 1043 - 46.